

IRENA URŠIČ*

Obravnave Slovencev v italijanskih oboroženih silah v obdobju fašizma: med prezrtostjo in upoštevanjem

IZVLEČEK

Sloenci v italijanskih oboroženih silah v obdobju fašizma, vpoklicani na služenje vojaškega roka in mobilizirani, so bili med svetovnima vojnama in med drugo svetovno vojno skupina z najdaljšo kolektivno izkušnjo vojaškega služenja državi, ki ni bila njihova domovina. Članek se v prvem delu osredotoča na njihov povojni položaj ter na obravnave v literaturi. V drugem delu je izpostavljen prispevek Muzeja novejše in sodobne zgodovine Slovenije, v katerem so bili leta 2007 pripadniki italijanskih oboroženih sil slovenskega rodu prepoznani kot skupina, vredna strokovne, muzeološke obravnave. V času dolgoletnega terenskega dela so njihova pričevanja in osebne zapuščine postale del dveh muzejskih zbirk ter temelj razstavljanja, objavljanja izsledkov raziskovalnega dela in ustvarjanja radijskih oddaj.

KLJUČNE BESEDE

Sloenci v italijanskih oboroženih silah, vpoklicani, mobilizirani, obdobje med svetovnima vojnama, druga svetovna vojna, muzej, ustni viri, osebne zapuščine

ABSTRACT

DISCUSSIONS ON SLOVENIAN MEN IN THE ITALIAN ARMED FORCES DURING THE FASCIST PERIOD: BETWEEN IGNORING AND CONSIDERING

During the interwar period and the Second World War, Slovenian conscripts in the Italian Armed Forces, who were drafted into regular military service and mobilized under the Fascist regime, formed a group with the longest collective experience of performing military service in a state that was not their homeland. The first part of the article focuses on their postwar situation and discussions in the literature and the second part highlights the contribution made by the National Museum of Contemporary History of Slovenia, thanks to which Italian soldiers of Slovenian descent were recognized in 2007 as a group deserving an expert, museological discussion. In the many years' field work, their testimonies and personal estates became part of two museum collections as well as the basis for exhibiting, publishing research findings, and producing radio broadcasts.

KEY WORDS

Slovenian men in Italian Armed Forces, conscripts, mobilized, interwar period, Second World War, museum, oral sources, personal estates

* prof. zgodovine in geografije, muzejska svetovalka, Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije, Ljubljana, Slovenija, irena.ursic@muzej-nz.si, <https://orcid.org/0009-0008-1840-8158>

UVOD

Primorski Slovenci, za vojsko sposobni moški, so v obdobju, ki je sovpadlo s fašističnim režimom v Kraljevini Italiji, v letih 1922–1943, kot italijanski državljani doživeli vpoklic na redno služenje vojaškega roka v italijanskih oboroženih silah na Apeninski polotok z otoki, na italijanska ozemlja v Afriki in tudi na ozemlje Julijske krajine, v letih 1935–1943 pa so doživeli mobilizacijo v vojnih razmerah. Bili so državljani države, ki ni bila njihova domovina, v kateri so bili raznarodovanju podvržena manjšina, ki ji je vladal fašistični režim, in katere oborožene sile so leta 1941 okupirale tudi del slovenskega ozemlja v Kraljevini Jugoslaviji. V tem kontekstu so bili pripadniki italijanskih oboroženih sil slovenskega rodu pripadniki vojaške koalicije sil osi in vojaki »okupatorske vojske«, pripadniki oboroženih sil, ki so se v letih 1935–1936 bojevale v Etiopiji (Abesiniji) in z uporabo plinov kršile Ženevski protokol, ki so v letih 1936–1939 v španski državljanski vojni vojaško podpirale generala Franca, ki so leta 1939 izvedle invazijo na Albanijo in ki so se med drugo svetovno vojno spopadale v Franciji, Grčiji, Jugoslaviji, Severni Afriki, Sovjetski zvezi in v Kraljevini Italiji, z letalskimi in pomorskimi silami pa delovale tudi širše.

S kapitulacijo Italije septembra 1943 in z njenim prehodom med vojaške sile zaveznikov se je dolgo obdobje služenja primorskih Slovencev v italijanskih oboroženih silah večinoma zaključilo.¹ Epilog vojaških poti slovenskih »italijanskih soldatov« je bil časovno, krajevno in v vpetosti v vojaške ali ujetniške strukture zelo različen: postali so vojni ujetniki zavezniških ali nemških oboroženih sil, dezertirji, pripadniki Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona na Bližnjem vzhodu, vojaških enot zaveznikov, misij britanskih obveščevalnih služb, odporiških gibanj v tujini ali prekomorskih enot Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ali pa se jim je uspelo vrniti v domovino, kjer so se vključili v partizansko gibanje oziroma zavzeli drugačno opredelitev.

V geografskem smislu so bili med svetovnimi vojnami, med drugo svetovno vojno in v obdobju vračanja po njej kot vojaki in vojni ujetniki prvi v slovenski vojaški zgodovini razpršeni na pet celin sveta: v Evropo, Afriko, Azijo, Avstralijo in Ameriko. Toda njihova množična kolektivna izkušnja je bila v dolgem obdobju po drugi svetovni vojni deležna le selektivnega spominjanja.

KOCBEKOVO SPOROČILO IN POVOJNO RAZUMEVANJE ITALIJANSKIH VOJAKOV SLOVENSKEGA RODU

16. julija 1943 je Edvard Kocbek, krščanski socialist in tedaj član Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, zapisal in pozneje v *Listini* objavil sledeče: »Eninpolmilijonski narod ima svoje sinove znova na vseh bojiščih, v nemški in italijanski vojski, kot prebežnike v zavezniških vojskah, doma pa se bojujejo prav tako razdvojeni, pri nas v partizanih in pri belih. To so dejstva, ki si jih ne moremo prikrivati. Prej ali slej bomo morali izkazati spoštovanje tudi tistemu trpljenju, ki si ga je morala skoraj polovica mladih Slovencev proti svoji volji naložiti na rame in na dušo. Krvaveli so od Narvika do afriških puščav, od Rokavskega preliva do Finske, Moskve in Povolžja. Koliko tihe, neznane in globoke tragike je skrite in pokopane po vsej Evropi in koliko zapletenega in podivjanega nesmisla nosi marsikak fant v sebi, ko se bojuje proti nam z zmogljivostjo, ki bi med nami dobila vse drugačno vrednost!«² Kocbekove besede odsevajo tankočutno razumevanje Slovencev, mobiliziranih v italijanske in nemške oborožene sile, ter zaobjemajo bistvo v besedni zvezi »spoštovanje trpljenju«. Toda Kocbekovo sporočilo v družbeno-politični stvarnosti socialistične republike s komunistično oblastjo ni imelo posebnega pomena. Nemara največje pozitivno presenečenje je tem Slovcem pripravila italijanska država z izplačevanjem t. i. italijanskih pokojnin, ki so marsikomu omogočile dostojnejše življenje.

Glede na podeljena odlikovanja SFRJ z redom narodnega heroja so bili med nekdanjimi pripadniki italijanskih oboroženih sil v povojnem obdobju hierarhično najvišje tisti, ki so med drugo svetovno vojno dezertirali ali drugače prešli iz italijanskih oboroženih sil ter se izkazali v partizanskih vrstah ali varnostno-obveščevalni službi: Rastislav Delpin – Zmago iz Podgore pri Gorici (1920–1956),³ Anton Ferjančič – Zvonko z Gradišča pri Vipavi (1915–1990),⁴ Albert Gruden – Blisk iz Šempolajana na Tržaškem (1923–1982),⁵ Rudi Kodrič –

² Kocbek, *Listina*, str. 154.

³ Iz italijanske vojske je bil odpuščen zaradi zdravstvenih razlogov. Deloval je pri varnostno-obveščevalni službi (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007300/>) (23. 3. 2024).

⁴ Kot mobiliziranec v italijansko vojsko je v času napada na Kraljevino Jugoslavijo deloval na Notranjskem. Maja 1941 je dezertiral ter bil zajet in obsojen. Pobegnil je iz vojašnice v Šempetru na Krasu (današnji Pivki), se pridružil prvi skupini partizanov na Primorskem pod vodstvom Ervina Dolgana ter se povzpел do vodilnih položajev (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1008650/>) (23. 3. 2024).

⁵ Dezertiral je, bil zajet in obsojen na zapor, od koder je marca 1943 pobegnil in se pridružil partizanom. Deloval

¹ Primorski Slovenci so v italijanskih oboroženih silah izjemoma aktivno delovali do konca druge svetovne vojne.

Branko iz Malega Dola (1920–2006),⁶ Ivan Kosovel iz Sela na Vipavskem (1912–1943),⁷ Ivan Likar – Sočan iz Loga pod Mangartom (1921–1991),⁸ Karlo Maslo – Drago z Ostrožnega Brda v Brkinih (1912–1988)⁹ in Janko Premrl – Vojko iz Podnanosa na Vipavskem (1920–1943).¹⁰ Med narodnimi heroji so bili tudi nekateri, ki so se služenju italijanskim oboroženim silam izognili z izselitvijo v Jugoslavijo, med njimi sta bila Pino Tomažič iz Trsta (1915–1941) in Anton Velušček iz Ločnika pri Gorici (1912–1944). Visoka odlikovanja v povojni Jugoslaviji so prejeli tudi nekateri drugi dezertarji, med njimi pilot Josip Križaj iz Koprive na Krasu (1911–1948), ki je v italijanske letalske sile vstopil prostovoljno, dezertiral z italijanskim vojaškim letalom ter v času španske državljanske vojne na republikanski strani sodeloval kot poveljnik eskadrilje.¹¹

V skrajnem nasprotju so se znašli nekdanji pripadniki italijanskih oboroženih sil slovenskega rodu, ki so postali pripadniki misij britanskih obveščevalnih služb ISLD in SOE, se izurili za padalce in radiotelegrafiste, se borili proti nacifašizmu ter bili med prvimi, ki so vzpostavljali stike med partizani in zavezniki, a postali žrtve likvidacij komunistične organizacije OZNA:¹² Miloš Adamič iz Škrbine (1919–1945?),¹³ Milan Boštjančič iz Harij (1915–1944?),¹⁴ Alojz Černigoj iz Stomaža

(1910–1945?),¹⁵ Josip Dolenc z Opčin na Tržaškem (1910–1945?),¹⁶ Marjan Fegec iz Trsta (1919–1945?),¹⁷ Milan Golob iz Grahovega ob Bači (1918–?),¹⁸ Radoslav Semolič iz Mirna (1918–1945?),¹⁹ Nikolaj Sever iz Budanj (1913–1945?),²⁰ Alojz Sivec iz Libušenj (1912–1945?)²¹ in Ivan Volarič z Idrskega (1910–?),²² Miroslav Križmančič iz Slop (1919–1964)²³ je preživel, a na povojnem zaslišanju dobil hude poškodbe.

Predpostavljali bi lahko, da prvotno služenje italijanskim oboroženim silam, če se jim je zoperstavilo, ni bilo problematizirano, toda prav tako ni bilo bistveno delovanje vojaka v boju proti nacifašizmu, pač pa izključno delovanje v okviru partizanskega gibanja in izključevanje tistih, ki so delovali med zavezniki, za komunistično ideologijo in revolucionarje imperialisti.

Glede na čas pridobitve statusa borca in posebne delovne dobe so jim sledili tisti, ki so se partizanskemu gibanju pridružili ob vrnitvi v domovino takoj po kapitulaciji Italije, medtem ko so jim pridruženi prekomorskim enotam NOVJ v Italiji in Severni Afriki le s težavo sledili. Slednji so bili v drugem desetletju po drugi svetovni vojni kot kolektiv nagovorjeni k izpolnjevanju vprašalnikov z naslovom *Vprašalna pola za pripadnike prekomorskih enot NOVJ*. Izpolnjeni vprašalniki so bili pomemben vir podatkov in seznamov pri pripravljanju publikacij o prekomorcih, med katerimi je bil posebej prizadeven Albert Klun. V vprašalnikih, ki jih večinoma hranita Pokrajinski

je v vrhovih VOS in VDV (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi01010720/>) (23. 3. 2024).

- 6 Dezertiral je decembra 1942 in se pridružil partizanom. Deloval je kot politkomisar in komandant (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi01014710/>) (23. 3. 2024).
- 7 Dezertiral je aprila 1942 in se pridružil partizanom. Da bi se izognil zajetju zaradi obkolitve Italijanov, je storil samomor (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1015440/>) (23. 3. 2024).
- 8 Po odpustu iz italijanske vojske julija 1942 se je februarja 1943 pridružil partizanom, kjer je izvajal diverzantske akcije (<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/likar-ivan-socan/>) (23. 3. 2024).
- 9 Dezertiral je in bil eden prvih partizanov na Primorskem (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923430/>) (23. 3. 2024).
- 10 Za odhod v partizane leta 1942 je izkoristil dopust, ki mu je bil odrejen v italijanski vojski. Postal je legendarni primorski partizanski junak. Po pričevanju brata Marjana Premrla so za smrt Vojka Premrla odgovorni partizani in ne Italijani (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi942580/>) (23. 3. 2024), RTV SLO, Pričevalci: Jože Pižent in Marijan Premrl (<https://365.rtvlo.si/arhiv/pricevalci/174540411>) (23. 3. 2024).
- 11 Tomišek Perovšek, Josip Križaj, str. 49.
- 12 Gl. Bajc in Torkar, *Ivan Rudolf in padalci*; Bajc, *Iz nevidnega na plan*.
- 13 V italijansko vojsko je bil mobiliziran leta 1941 in bil zajet pri El-Alameinu (Vidic, *Angleški obveščevalci*, str. 218).
- 14 Med drugo svetovno vojno je deloval v artilerijskih enotah ter kot bolničar na Sardiniji in v bolničarski padalski enoti pri El-Alameinu, kjer se je oktobra 1942 predal Britancem (Jevnikar, *Zadnja odprava*, str. 75).

- 15 Leta 1938 je bil vpoklican v italijansko vojsko, deloval je na Siciliji in v Libiji (Vidic, *Angleški obveščevalci*, str. 183).
- 16 Vojaški rok je služil v italijanskih pomorskih silah, leta 1940 pa se je vkrcal na trgovsko ladjo Monte Piana, ki je plula na Daljni vzhod, a so jo britanske sile zajele pri Adenu na obali Jemna, posadko pa odvedle v ujetništvo v Indijo (MNSZS, Zbirka osebnih zapuščin, evidentirano gradivo: Življenjepisni podatki o Josipu Dolencu, napisal Mario Dolenc).
- 17 Rodil se je v kraju Sveti Petar u Šumi. Kot italijanski vojak je bil zajet na bojišču v Libiji (Jevnikar, *Pogrešani tržaški padalec*, str. 119).
- 18 Mobiliziran je bil leta 1942 in bil zajet v Libiji (Jevnikar, »Ni mogoče pozabiti doma!«, str. 13–15).
- 19 Kot voznik je deloval v italijanskih letalskih vojaških silah. Leta 1939 je bil poslan v Etiopijo, leta 1941 je bil tam zajet ter bil do oktobra v ujetniških taboriščih v Somaliji in Keniji (Vidic, *Angleški obveščevalci*, str. 6).
- 20 Kot italijanski vojak 8. bersaljerskega polka je bil poslan na bojišče v Libijo in bil novembra 1942 zajet pri El-Alameinu (Vidic, *Angleški obveščevalci*, str. 7).
- 21 Leta 1935 je bil mobiliziran za vojno v Etiopiji, leta 1940 je bil ponovno poslan na bojišče, leta 1941 se je predal Britancem (Jevnikar, »Moje življenje ...«, str. 7–8).
- 22 Kot italijanski vojak je bil poslan na severnoafriško bojišče, kjer je bil zajet (Jevnikar, »Vojne je konec!«, str. 8).
- 23 Decembra 1940 je bil kot italijanski vojak 10. bersaljerskega polka poslan v Libijo, kjer je bil februarja 1941 zajet (Vidic, *Angleški obveščevalci*, str. 6).

arhiv Koper in Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, je bilo vprašanje pod 8. točko sledeče: »Ali je bil pred vstopom v NOVJ vključen v OF, aktivno delal za NOG, ali bil pripadnik odporiškega gibanja v tujini (Italiji, Franciji itd.) – kje in kdaj?«²⁴ Iz odgovorov so razvidne zagate, s katerimi so se srečevali vprašani, kajti vprašalnik je izrecno navedbo o angažiranosti v zavezniški vojski ignoriral.²⁵ Ignoriral pa je seveda tudi vprašanje o vključenosti v italijanske oborožene sile in morebitnem odklonilnem vedenju v njih. Čeprav vprašalne pole niso bile namenjene zapisovanju teh izkušenj, so navedli tudi te. Podoben primer so prošnj, ki so jih nekdanji pripadniki italijanskih oboroženih sil in nato pripadniki prekomorcev, partizanskega gibanja doma ali odporiškega gibanja v tujini vlagali za priznanje statusa borca in za priznanje posebne dobe. Čeprav osnova za pridobitev statusa niso bili zapisi o služenju italijanskim oboroženim silam, se jim prosilci niso odrekli, tako da so pomemben del življenjepisov. Tu se postavlja domneva, da so slovenski pripadniki italijanskih oboroženih sil želeli spregovoriti tudi o tej svoji izkušnji. V celotnem obdobju do leta 1990 je bilo obravnavanih več kot 6000 prošenj za udeležbo v NOB in okoli 2000 prošenj iz naslova udeležbe pri zavezniški vojski, izdanih pa je bilo le 1966 potrdil za priznanje posebne delovne dobe.²⁶ Poleg statistike zavrnenih prošenj se kaže tudi diskriminatoren odnos odločujočih organov z iskanjem greha v obvezni vključitvi v italijanske oborožene sile: »Prav tako predlagatelj je bil mobiliziran v redno italijansko vojsko v maju 1942, ko je bila NOG v Grgarju in okolici že razvita. Imel je možnost izogniti se mobilizaciji.«²⁷ Toda izogniti se mobilizaciji še pred vpoklicem ali tveganje dezertstva je po italijanskem vojaškem kazenskem zakoniku pomenilo kazen od šestih mesecev do dveh let zapora,²⁸ pa tudi tveganje za maščevanje nad vojakovimi družinskimi člani. Eden od primerov je že omenjeni narodni heroj, dezertar Ivan Kosovel, ki se je ob obkolitvi Italijanov zajetju izognil s samomorom.

Posebno, še neraziskano poglavje so vojaki, ki so bili v italijanskih oboroženih silah zajeti ali so se predali in ostali v ujetniških taboriščih, se domov vrnili šele ob koncu druge svetovne vojne

ali v letih po njej ter bili ob repatriaciji priprti in zaslisevani v smislu, da za osvoboditev niso storili ničesar, in tisti, ki so se v posebno absurdnih okoliščinah znašli v času spora z informbirojem zgolj zaradi preživetja in vrnitve z bojišč v Sovjetski zvezi med drugo svetovno vojno ali zaradi vrnitve iz sovjetskih ujetniških taborišč po drugi svetovni vojni.²⁹

V duhu dolgega obdobja negovanja t. i. pridobitev komunistične revolucije tudi žrtve med primorskimi Slovenci, ki so izgubili življenje v italijanskih oboroženih silah ali v vojnem ujetništvu, niso imele mesta. Prvi vtis dajejo že spomeniki žrtvam, postavljeni v času Socialistične republike Slovenije, na katerih imen in priimkov omenjenih žrtev večinoma ni, čeprav so bili mrtvi in pogrešani slovenski mobiliziranci v italijanskih oboroženih silah večkratne žrtve: mobilizirani so bili brez narodnostnih pravic iz raznarodovalnega okolja fašističnega režima, življenje so izgubili za vojaške interese tuje države, v povojnem okolju lastne države pa so bili kot žrtve iz vrst »okupatorske vojske« odrinjeni iz javnega spomina.³⁰ Toda medtem ko so bile s političnega stališča leta 1989 še vedno sporne žrtve vojaških nasprotnikov iz narodnoosvobodilnega boja,³¹ med katerimi so bili tudi primorski Slovenci v italijanskih oboroženih silah, je z demokratizacijo slovenske družbe vprašanje, ali je spominjanje nanje relevantno, vendarle postalo odveč. Izjemen korak je storil Inštitut za novejšo zgodovino, ki je s slovensko podatkovno bazo *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej* tudi mrtvim in pogrešanim Slovincem v italijanskih oboroženih silah in ujetništvu vrnil slovenska imena in priimke, svojem pa deloma odstrl datume in kraje smrti. Namenil pa jim je tudi moralno-etični pomen, ki je iz vprašanja pred osamosvojitvijo Slovenije, ali so »žrtve« tudi Slovenci v okupatorskih vojskah, prerasel v etični posluh za vse vojne žrtve, ki ga zmora civilizirana družba.³²

Povojno razumevanje primorskih Slovencev v italijanskih oboroženih silah ni bilo enoznačno in je bilo odvisno od položaja, za katerega so se opredelili, ali okoliščin, v katerih so se znašli in nanje niso imeli nikakršnega vpliva. Nekatere je breme italijanske suknje, čeprav je bilo neprosto-voljno, spremljalo naprej, drugi so se ga otesili in se povzpeli po družbeni lestvici.

24 SI PAK, PAK 349, Zbirka dokumentov prekomorskih brigad; SI PANG, PANG 1014, Zbirka spominov in drugega dokumentarnega gradiva.

25 Uršič, Ivan Rudolf, str. 196.

26 Gl. Čibej in Uršič, (Ne)priznavanje pravic.

27 SI PANG, PANG 1014, M4, sig. M158/3/37, Zavrnjena prošnja Izidorja Černeta, 1979.

28 Regio decreto 20 febbraio 1941, n. 303 (<https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/penaleMilitare>) (3. 5. 2024).

29 MNSZS, ZUV.

30 Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 98.

31 Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 90.

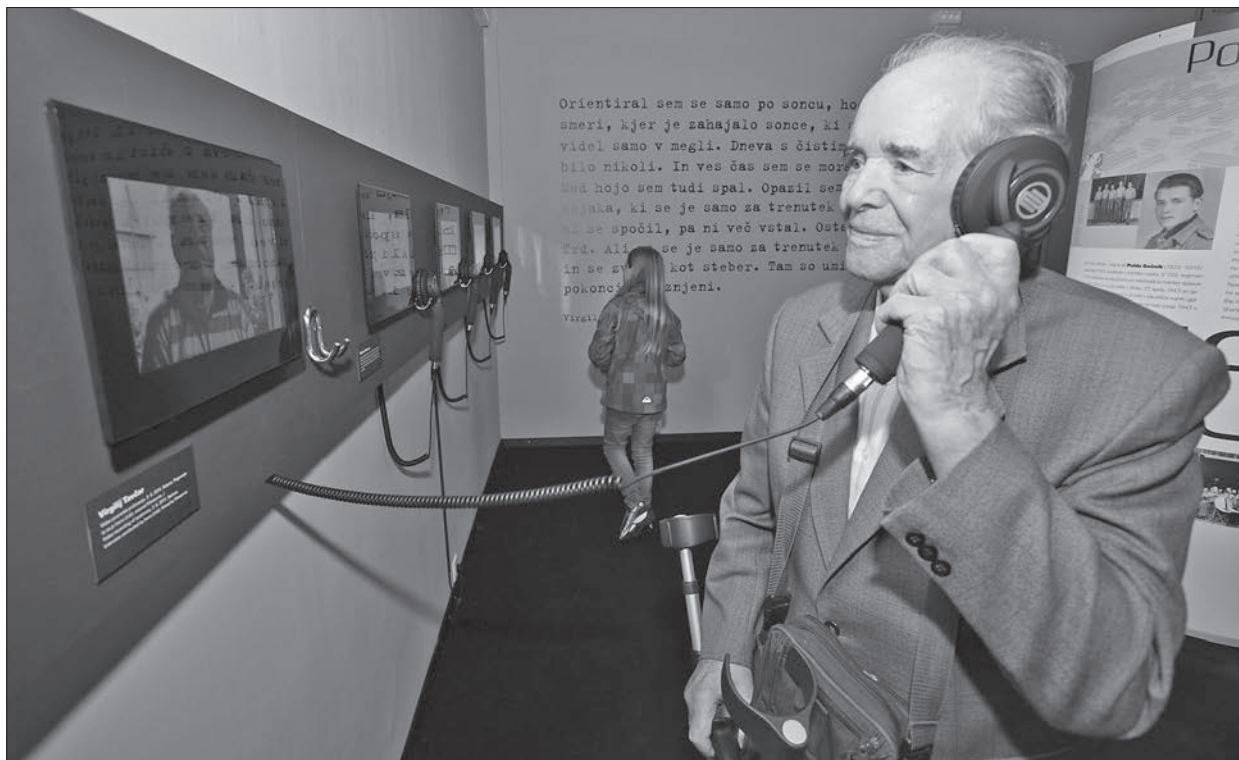
32 Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 98.

LEPOSLOVJE IN STROKOVNA LITERATURA O PRIMORSKIH SLOVENCIH V ITALIJANSKIH OBOROŽENIH SILAH

Pisatelj Boris Pahor je bil v italijansko kopensko vojsko vpoklican februarja 1940 in bil kot pripadnik artilerijskih enot poslan v Libijo, a je vojaško službo doživel nekoliko drugače, saj je v italijanski vojaški suknji diplomiral na italijanskem liceju Giosuè Carducci v Bengaziju. Septembra 1940 je v Libijo prejel pismo svojega literarnega mentorja Edvarda Kocbeka, v katerem mu je ta velel: »Piši dnevnik, kamor boš zapisoval lep potek drobnarij, nenadne notranje prebliske, človeška izkustva, privide svojega, edino svojega sveta, obenem pa železni tok dogodkov okoli sebe. Vse, ljudje, kraji, položaji, čas, Ti sam, vse to je tako edinstveno, da boš radi tega vsega ustvaril dragocen dokument.«³³ Marca 1949 je Kocbek v pismu Pahorja opomnil: »Na uho povedano: kaj je s Tvojimi afriškimi zapiski? To bi bila naravnost imenitna zadeva. Tvoj molk vsekakor nekaj pozitivnega pomeni.«³⁴ Sedem let pozneje (1956) je Pahor v Kopru izdal avtobiografsko zasnovan roman *Nomadi brez oaze: afriška kronika*. Drugič je izšel leta 2001 pri tržaški založbi Mladika.

Nekateri so svoje izkušnje v dnevnike prelili med vojno, drugi so začeli spomine zapisovati v jeseni življenja. Med njimi je Anton Torkar, rojen v Znojilah, ki je leta 1987 v samozaložbi izdal knjigo *Beg iz pekla* s spomini z vzhodne fronte, ki je leto pozneje doživela ponatis. Spomini Leopolda Tavčarja, rojenega v Orleku pri Sežani, so v samozaložbi izšli leta 2010, prav tako z zapisom spominov z vzhodne fronte, pa tudi z nadaljnje vojaške poti v partizanih.³⁵ Virgilij Tavčar, rojen v Trstu, je med letoma 2000 in 2012 zakladnico spominov prelinil v osem knjig. Tako je svojo vlogo v italijanskih oboroženih silah osvetlil v knjigah *Vojaška šola alpinizma Aosta, Na treh frontah 1. del, Čudovito visokogorje 1938–1940 in Na treh frontah 2. del*, ki so postale zapuščina družini. V obsežnih knjigah *Trideseta leta v Povirju in ... ter Povir z okolico v vrtincu vojne vihre 1935–1945* pa je javnosti poklonil spomin na vojaške poti tudi tistih fantov in mož iz njegovih krajev, ki so bili mobilizirani v italijansko vojsko.

Izšli so tudi dnevniški zapisi Franca Pračka iz Dolge Poljane z naslovom *Dnevnik sardinca Franca* (2015) in spomini Franca Berceta iz Dornberka z naslovom *Takrat so ravno cvetele marelice* (2006). Dnevniški zapisi tržaškega Slovenca Bruna Trampuža pa so najprej doživeli znanstveno

Virgilij Tavčar na razstavi *Pot domov* v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije 20. 5. 2015. Z vzhodne fronte se je po 23-dnevem umiku v surovih zimskih razmerah januarja 1943 vrnil kot eden redkih preživelih iz italijanskega smučarskega bataljona Monte Cervino (foto: Sarah Poženeš; hrani: MNSZS).

³³ Kocbek, *Peščena ura*, str. 9.

³⁴ Kocbek, *Osvobodilni spisi II.*, str. 401.

³⁵ Tavčar, *Spomini slovenskega fanta*.

Pismo Franca Dolenca, mladoletnika v posebnih bataljonih italijanske kopenske vojske. Pismo z motivom Jezusovega rojstva je mami v slovenščini napisal 12. junija 1943 v kraju Caraffa di Catanzaro v Kalabriji in jo prosil, naj ga spravi za spomin. Februarja 1945 je kot prekomorec padel v bojih za Mostar (MNSZS, Zbirka osebnih zapuščin, pismo je podaril Franci Dolenc).

monografijo Marte Verginella (2004) z naslovom *Suha pašta, pesek in bombe: Vojni dnevnik Bruna Trampuža*, leta 2021 pa še izdajo v samozaložbi z naslovom *Moj vojni dnevnik: 1941–1945*. Posebne obravnave je bilo deležno pesnjenje italijanskih vojakov slovenskega rodu, ki se mu je v knjigi *Slovenska pesem v tujem škornju od doma do puščavskega peska* leta 2014 posvetila Marija Stanonik. Leta 1998 je izšla knjiga *Zlate nitke časa*, leta 2016 pa *Pomladanske zarje* z zbirko pesmi Danila Florjančiča, vpoklicanega v mornariške enote v Eritreji in pozneje obsojenega zaradi dezerterstva.

S poudarkom na slovenskih mobilizirancih za vojno v Etiopiji je prva pisala Milica Kacin Wohinz, ki je leta 1997 objavila članek »Ob 'abesinski' vojni«. V njem je poudarila: »Zaradi pomanjkljivih virov še ni možen prikaz celovitega življenja primorskih Slovencev v času abesinske vojne. Srečali so se z vojnimi razmerami že šest let prej kot ostali Slovenci v Jugoslaviji, posebej specifično pa je dejstvo, da so morali sodelovati v agresiji na etiopski narod na strani tistega agresorja, ki je njih same podredil, nekaj let za tem pa še jugoslovanske Slovence. Najbolje bi o teh doživetjih najbrž povedali sami udeleženci te vojne, tisti, ki so šli v puščavo s puškami na ramah in tisti, ki so ostali doma, če so še med živimi.«³⁶ Leta 2008 je Boris Mlakar v italijanski znanstveni monografiji Pokrajinskega arhiva v Bolzanu objavil članek »Gli Sloveni della Venezia Giulia e la guerra in Abissinia« in z njim tudi italijanski javnosti približal mobilizacijo primorskih Slovencev za vojno v Etiopiji, dezerterstvo in fašistično propagando.

Leta 2004 je izšlo diplomsko delo Jane Krebelj *Slovenci in abesinska vojna: vojna v luči slovenskih časopisov Jutro in Slovenec*, v katerem se je posvetila tudi obravnavi ohranjenih dnevniških zapisov mobiliziranega Jožeta Volka. Leta 2011 je izšlo diplomsko delo Katarine Parovel *Druge abesinska vojna skozi prizmo slovenskega vojaka v italijanski vojski*, leta 2020 pa je Urban Orel izdal magistrsko delo *Italijanski kolonializem in Slovenci kot vojaki in delavci v Italijanski vzhodni Afriki*.

Več zanimanja je bilo osredotočenega na primorske mladoletnike in može starejših letnikov, ki jih je italijanska oblast v letih 1940–1943 prisilno odvedla v posebne bataljone italijanske kopenske vojske (*battaglioni speciali*), in posebej na tiste, ki so med vojno doživeli izkušnjo malaričnega otoka Sardinija. Leta 1973 sta Albert Klun in Srečko Vilhar izdala knjigo *Po poteh sardincev*. Leta 2000 je publicistka Dorica Makuc izdala knjigo *Sardinci*, posvečeno tistim, ki so Sardinijo v obdobju fašizma doživeli kot mobilizirani vojaki, pripadniki posebnih bataljonov ali kot interniranci. Leta 2004 je izšla knjiga Sare Perini z naslovom *Battaglioni speciali – Slav company – Posebni bataljoni 1940–1945*, posvečena odvedenim v posebne bataljone s Tržaškega. Isto leto je izšla diplomska naloga Petre Kavrečič *Posebni bataljoni na Sardiniji*. Leto pozneje je Sara Perini skupaj z Brankom Čermeljem, protagonistom posebnih bataljonov, izdala knjigo *Battaglioni speciali – kalvarija primorskih mladoletnikov v sliki in besedi*, temelječo na pričevanjih posameznikov iz celotne Primorske. Leta 2010 je diplomsko delo z naslovom *Uporništvo primorskih Slovencev in istrskih*

36 Kacin Wohinz, »Ob 'abesinski' vojni«, str. 127.

Hrvatov v »posebnih bataljonih« od junija 1940 do 8. septembra 1943 napisal Miha Kosmač.

Obsežna je italijanska strokovna literatura, ki obravnava delovanje italijanskih oboroženih sil, toda brez posebne obravnave vojakov slovenske narodnosti. Raziskave o redno vpoklicanih in mobilizirancih slovenskega rodu v obdobju 1922–1943 so bile v slovenskem zgodovinopisju redke. Leta 2007 je Drago Sedmak objavil članek »Mobilizacije v italijansko vojsko« z obravnavo mobilizacij primorskih Slovencev med svetovnimi vojnami in med drugo svetovno vojno. Leta 2011 je Branko Marušič napisal članka »Slovenci v italijanski vojski v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja« ter »O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah (1918–1941)« v zborniku *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*.

Dela Alberta Kluna in njegovih sodelavcev (kot so *Prekomorci* iz leta 1965, *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni* iz leta 1976, *Domovina je ena* iz leta 1986 in številne druge knjige) so res temeljila na obravnavah prekomorcev, vendar se je zbrano gradivo dotikalo tudi obdobja, ki so ga poznejši prekomorci doživeli najprej kot mobilizirani v italijanske oborožene sile. V Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije je prvo fotografsko gradivo, čeprav v glavnini vezano na prekomorce in le izjemoma na italijanske vojake slovenskega rodu, prišlo prav po zaslugi terenskega dela Alberta Kluna in sodelujočih, v slovenske arhive pa že omenjeni izpolnjeni vprašalniki in življenjepisi, ki so odstrli tudi izkušnje iz oboroženih sil Kraljevine Italije. Jože Vidic je ob izdaji knjige *Angleški obveščevalci – vohuni ali junaki* leta 1989 muzeju predal kopije fotografij, na katerih so bili padalci in radiotelegrafisti in tudi nekdanji pripadnik bersaljerjev. Ohranjen pa je tudi unikatni zvezek z naslovom *Padli borci iz Vremske doline* s sedmimi originalnimi fotografijami pripadnikov italijanskih oboroženih sil in njihovimi imeni.

Poleg naštetega na to temo poznamo še številne druge objave v publikacijah in časopisju, v zadnjih desetletjih pa je izšlo več domoznanskih del, ki predstavljajo marsikateri pomemben podatek o obravnavani temi.

INTERVJUJI Z IZKUŠENJSKIMI RAZSEŽNOSTMI IN MUZEJSKA ZBIRKA USTNIH VIROV

Čeprav je bil Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije (z različnimi predhodnimi imeni od ustanovitve leta 1948) vseskozi stičišče obiskovalcev, ki so podarjali gradivo in strokovne sodelavce informirali o svojih doživetjih preteklosti, je bila odločitev o sistematičnem zbiranju

pričevanj kot metodološki izbiri sprejeta (še) leta 2003. Narekovali so jo novi konceptualni pogledi na muzejsko delo, trendi sodobnih muzejev s priznavanjem pomembnosti umeščanja ustnih virov, spoznanje, da bodo v nekaj prihodnjih letih živeče priče za vedno umanjale, usmeritev z željo po inkluzivni obravnavi spregledanih vsebin in ne nazadnje vnema tistih, ki so se s tako dinamičnim, ustvarjalnim, pa tudi zahtevnim področjem, kot je ustna zgodovina, želeli ukvarjati. Novoustanovljena zbirka ustnih virov se je v izhodišču osredotočala na zbiranje pričevanj iz obdobja druge svetovne vojne, od leta 2005 pa ni bilo več nobenega dvoma, da bo prerasla v obsežno zbirko z različnimi vsebinskimi sklopi iz celotnega 20. in tudi že 21. stoletja. Najzaslužnejša za vzpostavitev zbirke, Monika Kokalj Kočever, se je pri oranju ledine zgledovala po praksah uveljavljenih sorodnih ustanov, predvsem po Imperial War Museumu v Londonu in Holocaust Museumu v Washingtonu, ter poskrbela za pridružitve muzeja k mednarodnima združenjema International Oral History Association (IOHA) in Oral History Society (OHS).³⁷ Prva avdiovizualno dokumentirana pričevanja v zbirki ustnih virov so bili video- oziroma avdioposnetki intervjujev s prisilno mobiliziranimi Slovenci v nemško vojsko, s slovenskimi izgnanci, suženjskimi in prisilnimi delavci v času nacionalsocializma ter s pričevalci o osamosvojitvi in vojni za obrambo samostojne Slovenije. Leta 2005 je Monika Kokalj Kočever izvedla prvi intervju z mobilizirancem v italijansko kopensko vojsko, med letoma 2007 in 2017 pa je avtorica tega članka izvedla 69 intervjujev z redno vpoklicanimi oziroma mobiliziranimi ter 26 intervjujev z med vojno mladoletnimi in odvedenimi v posebne bataljone.

Pri izboru intervjuvancev so bili postavljeni objektivni in subjektivni kriteriji. Kriterij starosti je določal rojstvo intervjuvanca do vključno leta 1923 za redno vpoklicane in mobilizirane ter rojstvo v letih 1924–1926 za odvedene mladoletnike v posebne bataljone italijanske kopenske vojske. Kriterij pripovedne moči oziroma pripovedne izraznosti je bil določen s ciljem, da bi bil v največji mogoči meri izveden nestandardizirani pripovedni intervju.³⁸ S kriterijem raznolikosti

³⁷ Glej: Kokalj Kočever, *Moja zgodba*, str. 249.

³⁸ Nestandardizirani pripovedni (ali narativni ali nedirektivni) intervju je vrsta intervjuja, pri katerem spraševalec pove temo pogovora, nato pa spraševancu prepusti, da prosto govori ter izraža svoje spomine, misli in občutja ter ga ne omejuje z vnaprej postavljenimi vprašanji, časom ali drugimi pogoji. Šele ko pripovedovalec konča pripovedovanje, mu lahko raziskovalec postavi dodatna vprašanja (Vogrinc, *Kvalitativno raziskovanje*, str. 108).

Elio Sfiligoi med videosnemanjem pričevanja. Bil je eden od zadnjih prič pokola, ki ga je na Kefaloniji po kapitulaciji Italije izvedla nemška divizija Edelweiss nad zajetimi italijanskimi vojaki divizije Acqui. Leta 2013 je bil vabljen na Vojaško sodišče v Rim, da bi pričal na sodnem procesu proti nacistu Alfredu Störku (foto: Vasten Valič, MNSZS, Zbirka ustnih virov, Elio Sfiligoi, 23. 5. 2013).

vojaških poti v geografskih merilih (od izkušnje vojskovanja v Etiopiji do vojskovanja na bojiščih druge svetovne vojne) smo poskušali doseči vpogled v razsežnost rednega služenja in mobilizacije. S kriterijem posebnosti, kamor sodijo uvrstitve v različne vojaške enote, prostovoljno služenje, dezerterstvo in upornišтво, kaznovanja, povišanja in odlikovanja, oprostitev, poškodbe in bolezni ter vojno ujetništvo ali druge nadaljnje poti vojakov, smo želeli dokumentirati najrazličnejše izkušnjske problematike.

Bistven cilj je bil vzpostaviti interakcijo, pri kateri bo pričevalec spregovoril o individualnih osebnih izkušnjah, delovanju, odločitvah, vrednotah, čustvenih odzivih in željah, ter iskati enkratnost in reprezentativnost. To je pomenilo pridobiti ustni vir kot nov zgodovinski vir, ki postane relevanten ob upoštevanju psiholoških in družbenih značilnosti spomina ter zakonitosti, ki jim je podvržen.³⁹ Uporabnost pričevanj je bila usmerjena v razstavne namene, za objave v publikacijah in medijih ter v znanstveno-raziskovalne namene muzeja.

Izhodišče tehnične priprave je bilo zagotoviti profesionalno videosnemanje zaradi doseganja kvalitetnejše analize intervjuja, za hranjenje videoposnetka intervjuja v analogni in/ali digitalni obliki v muzejski zbirki ustnih virov ter za muzejske namene. Profesionalna videosnemanja so opravljali Vasten Valič, Jože Jagrič, Rok Plešnar in snemalci podjetja Filmservis. Zaradi različnih vzrokov je bil del intervjujev posnet v avdio obliki, kar je izvedla Irena Uršič.⁴⁰

Terensko delo se je osredotočilo na pridobitev nestandardiziranih pripovednih intervjujev oziroma življenjskih zgodb – »life history«⁴¹ intervjujev. Pričevalci so bili usmerjeni na čas, ki so ga preživeli v italijanskih oboroženih silah, vendar je bilo pomembno, da so spregovorili o vseživljenjski izkušnji, od otroških in najstniških let pod fašizmom do življenja po vojni. Po glavnem delu odprtega pripovedovanja je sledil del intervjuja z dodatnimi vprašanji, ki so težila k natančnejši osvetlitvi določenih mest v pričevanju. V izpovedi življenjske zgodbe so razumeli, da je tudi njihova izkušnja pomembna, izrazili so presenečenje in vidno zadovoljstvo nad zanimanjem zanje, in marsikdo je dejal, da je v življenju prvič pripovedoval tako dolgo. Pripovedovanje je bilo zanje tudi terapevtsko sredstvo, saj so se v visoki starosti že zavedali svoje minljivosti, s spominjanjem pa doživeli nekakšno olajšanje, zaradi vseh preizkušenj in sprememb, ki so jih preživeli.⁴² V nekaj primerih je bilo pripovedovanje zanje travmatično dejanje. Pri vseh pričevalcih pa izvedba tovrstnih intervjujev zaradi različnih vzrokov ni bila mogoča, zato so bile uporabljene tudi druge oblike intervjuja.⁴³

Po izvedenih intervjujih je sledila analiza – transkripcija intervjuja z zapisom v knjižni slovensščini, z zapisom vseh uporabljenih narečnih izrazov, tujk in citatov v tujem jeziku (največkrat v

³⁹ Rožac Darovec, Metodološki in teoretični problemi, str. 450.

⁴⁰ Eno pričevanje je zaradi tehnične napake ostalo ohranjeno le kot transkripcija avdioposnetka pričevanja.

⁴¹ Hitchcock in Hughes, *Research*, str. 153.

⁴² Prim. Ritchie, *Doing Oral History*; Stanonik, *Življenjska zgodba*; Rožac Darovec, Metodološki in teoretični problemi.

⁴³ V primerih nemogoče izvedbe nestandardiziranega pripovednega intervjuja je bil večinoma izveden polstrukturirani intervju, pri katerem so pričevalci odgovarjali na vprašanja, ki so bila pripravljena že pred izvedbo intervjuja, preostala vprašanja pa so bila oblikovana sproti med potekom intervjuja.

italijanščini), pa tudi z beleženjem mikroglasovnih elementov, kot sta smeh in jok, ter neverbalne komunikacije, kot so premori in govorica telesa. Po položaju v sobesedilu in funkciji lahko namreč ti elementi bistveno vplivajo na sporočilnost in konotacijsko vrednost besedila.⁴⁴ Ob analizi intervjujev se srečujemo z metodološkimi problemi ustnozdgodovinskih raziskav, ki pa so obenem metodološki problemi zgodovinopisja kot celote, saj morajo biti viri v vsakem primeru preverjeni, pravilno dokumentirani in kritično presojani.

V nadaljevanju je predstavljen poimenski seznam pričevalcev, kajti tisti, ki vodijo intervjuje, ne smejo nikoli pozabiti, čigava zgodba je pripovedovana.⁴⁵ Seznam pričevalcev je izpisan glede na geografske razsežnosti izhodiščnega ali najdlje trajajočega delovanja v italijanskih oboroženih silah. Posebej so izpisana imena pričevalcev, ki so bili kot mladoletniki prisilno odvedeni v posebne bataljone. V oklepaju so navedeni: letnica rojstva, kraj intervjuja, datum intervjuja in inventarna številka v zbirki ustnih virov.

Preglednica: Seznam pričevalcev

Etiopija	Jože Čič (1911, Velika Brda, 1. 3. 2007, OH-27), Albert Tomšič (1911, Bač, 28. 12. 2007 in 23. 1. 2008, OH-64), Leopold Žgavec (1911, Orehek, 30. 4. 2007, OH-268)
Španija	Anton Cizara (1915, Vipava, 22. 6. 2011, OH-236), Franc Smrdel (1919, Ilirska Bistrica, 21. 6. 2011, OH-237)
Grčija	Bogomir Bizjak (1922, Skrilje, 9. 12. 2016, OH-447), Gregor Kalister (1922, Juršče, 12. 11. 2005, OH-20), Alojz Penko (1921, Parje, 20. 2. 2007, OH-22), Ignac Sedmak (1922, Pobegi, 24. 9. 2014, OH-376), Elio Sfiligoj (1919, Izola, 23. 5. 2013, OH-301), Milan Turk (1922, Pivka, 13. 7. 2007 in 14. 3. 2008, OH-54)
Apeninski polotok	Matija Bele (1923, Selce, 10. 4. 2009, OH-205), Bojan Bizjak (1923, Branik, 8. 11. 2013, OH-303), Boris Čermelj (1922, Gojače, 25. 11. 2016, OH-442), Karel Česnik (1917, Postojna, 28. 2. 2007, OH-47), Teodor Čopi (1916, Bovec, 19. 8. 2015, OH-425), Franc Fatur (1921, Zagorje, 24. 1. 2008, OH-190),
Sicilija	Francelj Frank (1920, Gornja Bitnja, 18. 2. 2008, OH-63), Jože Frank (1916, Ilirska Bistrica, 7. 3. 2007, OH-51), Mirko Gabrijelčič (1919, Vrhovlje pri Kojsem, 16. 10. 2012, OH-273), Anton Grandič (1918, Divača, 10. 8. 2009, OH-208), Jože Jazbec (1923, Komen, 22. 5. 2015, OH-419), Stanko Jenko (1921, Topolc, 7. 11. 2008, OH-202), Franc Jerončič (1923, Melinki, 3. 12. 2015, OH-435), Štefan Jug (1921, Tolmin, 26. 10. 2015, OH-432), Jože Knez (1920, Izola, 13. 2. 2008, OH-57), Alfonz Kogoj (1922, Temljine, 10. 11. 2014, OH-412), Jožef Koren (1920, Borjana, 26. 10. 2015, OH-428), Slavko Koren (1923, Drežnica, 19. 8. 2015, OH-426), Dušan Kozem (1923, Prvačina, 23. 5. 2013, OH-300), Nardo
Sardinija	Kralj (1920, Trebče/Trebiciano, 22. 11. 2017, OH-453), Franc Kramar (1922, Breginj, 19. 8. 2015, OH-427), Stane Kristan (1919, Trnje, 16. 4. 2007, OH-53), Karel Mejak (1922, Gornja Košana, 22. 2. 2007, OH-24), Rafael Merkely (1913, Velike Žablje, 11. 8. 2014, OH-308), Jožef Paljk (1920, Velike
Julijska krajina	Žablje, 17. 3. 2008, OH-56), Marjan Pavletič (1922, Tolmin, 19. 10. 2012, OH-286), Mirko Peric (1923, Gorica/Gorizia, 15. 5. 2015, OH-417), Milan Pirc (1919, Bovec, 18. 8. 2015, OH-424), Leopold Remec (1923, Ajdovščina, 11. 8. 2014, OH-307), Miroslav Rijavec (1923, Črniče, 25. 11. 2016, OH-443), Anton Sever (1922, Nova Gorica, 6. 11. 2014, OH-411), Slavko Silič (1919, Orehovlje, 22. 1. 2013, OH-299), Alojz Stegu (1921, Ilirska Bistrica, 27. 5. 2015, OH-420), Franc Širca (1921, Predjama, 17. 1. 2013, OH-297), Milan Širca (1921, Krajna vas, 13. 6. 2011, OH-272), Ivan Šulin (1922, Žaga, 18. 8. 2015, OH-423), Ludvik Šušteršič (1923, Trnje, 18. 2. 2008, OH-60), Franc Tomšič (1922, Koritnice, 22. 2. 2007 in 18. 8. 2009, OH-23), Anton Vahnjal (1923, Šmihel pod Nanosom, 17. 1. 2013, OH-295), Emil
Ljubljanska pokrajina	Viler (1920, Lucija, 22. 9. 2014, OH-337), Jože Vodopivec (1920, Rakitnik, 24. 1. 2008, OH-61), Jožef
Italijanska okupacijska cona v južni Franciji	Železnik (1914, Gornja Košana, 26. 3. 2007, OH-235), Jože Žigon (1923, Trnje, 18. 2. 2008, OH-59), Edvard Žonta (1920, Predmeja, 13. 5. 2015, OH-415)
Severna Afrika	Jože Breclj (1921, Žapuže, 16. 11. 2012, OH-288), Franc Brezic (1920, Strane, 14. 7. 2007, 17. 8. 2009 in 4. 10. 2012, OH-55), Ciril Kobal (1920, Sermin, 17. 10. 2012, OH-285), Franc Kranjc (1921, Velika Brda, 28. 2. 2007, OH-48), Milan Mahnič (1920, Skopo, 31. 1. 2011 in 29. 1. 2014, OH-269), Vladimir Murovec (1922, Nova Gorica, 28. 11. 2012, OH-290), Boris Pahor (1913, Prosek/Prosecco, 9. 11. 2013, OH-305), Franc Škrli (1921, Ilirska Bistrica, 28. 2. 2007, OH-26), Edvard Trobec (1922, Križ, 29. 11. 2013, OH-306), Anton Urbančič (1920, Staro selo, 26. 10. 2015, OH-431), Jože Vičič (1922, Ilirska Bistrica, 6. 3. 2007, OH-50), Anton Vidmar (1921, Otlica, 13. 5. 2015, OH-416)
Sovjetska zveza	Karlo Čepar (1920, Sežana, 13. 8. 2014, OH-329), Leopold Tavčar (1922, Pristava, 6. 11. 2014, OH-410), Virgilij Tavčar (1919, Sežana, 3. 6. 2011, OH-270)

44 Kutin Ivančič, *Živa pripoved v zapisu*.

45 Ritchie, *Doing Oral History*, str. 30.

**Mladolentniki
v posebnih
bataljonih**

Rihard Avsec (1925, Dolnja Bitnja, 16. 11. 2016, OH-436), Ciril Bačer (1926, Duplje, 27. 10. 2015, OH-434), Franc Baričič (1925, Podgraje, 6. 12. 2017, OH-455), Anton Benc (1925, Šembije, 23. 1. 2008, OH-62), Izidor Čebren (1925, Vrtovin, 27. 10. 2015, OH-433), Branko Čermelj (1926, Šempeter pri Gorici, 22. 1. 2013, OH-298), Franc Česnik (1925, Zagorje, 21. 7. 2008 in 18. 8. 2009, OH-191), Lovrenc Česnik (1925, Drskovče, 21. 2. 2007, OH-21), Matija Čopič (1926, Drskovče, 1. 3. 2007, OH-25), Miloš Forčič (1924, Solkan, 7. 12. 2017, OH-456), Franc Gulja (1926, Veliko Brdo, 7. 3. 2007, OH-49), Milan Jazbec (1926, Štanjel, 8. 12. 2016, OH-444), Ivan Jenček (1924, Strmca, 5. 11. 2014, OH-408), Stanislav Kjuder (1926, Dutovlje, 8. 12. 2016, OH-446), Bruno Novič (1926, Skopo, 28. 6. 2011, OH-233), Danilo Oražem (1925, Dane pri Sežani, 24. 8. 2017, OH-452), Janko Ozbič (1926, Postojna, 13. 4. 2015, OH-413), Franc Rebec (1926, Palčje, 16. 7. 2008, OH-189), Jože Rebec (1925, Trnje, 30. 4. 2007, OH-52), Alojz Sedmak (1924, Juršče, 11. 8. 2017, OH-451), Franc Sedmak (1926, Juršče, 11. 8. 2017, OH-450), Franc Sila (1924, Ilirska Bistrica, 27. 5. 2015, OH-421), Ivan Smrdelj (1924, Knežak, 10. 8. 2017, OH-448), Libero Škrli (1925, Koper, 14. 8. 2015, OH-422), Miroslav Terčon (1924, Kolomban, 25. 9. 2014, OH-377), Lojze Valenčič (1925, Trpčane, 23. 11. 2017, OH-454).

**TERENSKO ZBIRANJE GRADIVA IN
ZBIRKA OSEBNIH ZAPUŠČIN**

Pomanjkanje reprezentativnih predmetov, ki bi s provenienco potrjevali, da so pripadali vojakom slovenske narodnosti italijanskih oboroženih sil v obdobju fašizma, je bilo pred začetkom zbiranja in dokumentiranja ustnih virov v muzeju izrazito.

Zbiralna usmeritev je sicer že v prvih letih obstoja muzeja pripomogla k hranjenju gradiva o italijanskih oboroženih silah, vendar z zornega kota okupatorske vojske, ki se ji je partizansko gibanje zoperstavilo. Med prvim tovrstnim gradivom je muzej pridobil raznovrstno zbirko, ki je nastala med drugo svetovno vojno kot plod sodelovanja med Jankom Vertinom⁴⁶ v Ljubljani in Diegom de Henriquezom⁴⁷ v Pivki (tedaj Šempetru na Krasu) ter njune izmenjave partizanskega in nemškega oziroma italijanskega gradiva. Po železniškem prevozu Henriquezovega gradiva iz Pivke v Mestni muzej v Ljubljani, ki ga je ob ka-

pitulaciji Italije z dogovorom z nemško oblastjo omogočil Leon Rupnik, in po Vertinovi odklonitvi predaje gradiva Vojnemu muzeju v Beogradu je gradivo leta 1951 prešlo v Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, tedaj z imenom Muzej narodne osvoboditve.⁴⁸ Na poseben način je v muzej prišla tudi nemško-italijanska zbirka fotografij iz obdobja 1939–1945, ki jo je v Trstu maja 1945 odkril fotograf Franjo Veselko in je bila v Ljubljano pripeljana kot vojni plen ter pozneje predana muzeju.⁴⁹ Med tovrstnim gradivom naj omenimo še italijanske vojaške medalje, ki jih je muzej leta 1981 večinoma odkupil od zasebnega zbiralca Franka Vižintina.⁵⁰

Nekako samoumevno je postalo, da je potreba po pridobivanju predmetov slovenskih mobilizirancev z jasno provenienco v nacionalnem muzeju nujna. Tako je ob zbirki ustnih virov nastala tudi zbirka osebnih zapuščin, ki obsega dragocene izvirne fotografije, korespondenco, dokumente, dnevnike in predmete, pa tudi obsežno število

Kodakov fotoaparat, s katerim je Anton Cizara, pripadnik italijansko-španske divizije Flechas Negras, dokumentiral dogajanje v španski državljanski vojni (MNSZS, Zbirka osebnih zapuščin, fotoaparat sta podarila Valter Cizara in Vanja Velikonja).

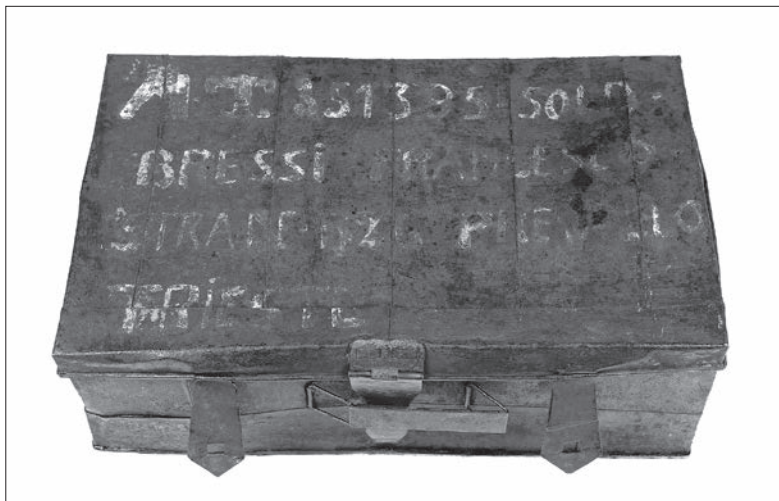
⁴⁶ Kustos vojnogodovinskega oddelka v Mestnem muzeju v Ljubljani.

⁴⁷ Italijanski podčastnik, ki je v vojašnici Principe di Piemonte v Pivki z dovoljenjem vojaškega ministrstva v Rimu ustanovil vojni muzej (Furlan, La civica collezione, str. 7).

⁴⁸ MNSZS, Uradno poročilo šefa kulturnega odseka, Ljubljana, 8. 11. 1943, fotokopija; Žganjar, Muzejske zbirke, str. 41.

⁴⁹ Fototeka, str. 228.

⁵⁰ Žganjar, Muzejske zbirke, str. 43; Osjak, Odlikovanja, str. 31.

Kovček Franca Brezica, ranjenega pri El-Alameinu v Egiptu in odvedenega v Zonderwater v Južni Afriki, kjer je bilo največje taborišče za zajete pripadnike italijanskih oboroženih sil na svetu. Kovček iz konzerv je pred vrnitvijo domov leta 1947 izdelal sojetnik. Napis: MT. 351395 SOLD Bressi Francesco Strane Numero 20 Prevallio Trieste [matricola – ujetniška številka, soldato – vojak Brezic Franc, Strane, št. 20, Razdrto, Trst] (MNSZS, Zbirka osebnih zapuščin; kovček je podaril Franc Brezic).

reprodukcij, ki so plod načrtne digitizacije in evidentiranja.⁵¹

Originale so muzeju podarili pričevalci in drugi darovalci: Jože Breclj iz Žapuž, Franc Brezic iz Stran, Valter Cizara in Vanja Velikonja iz Vipave (zapuščina Antona Cizare), Karlo Čepar iz Sežane, Joško Dekleva iz Postojne (zapuščina Antona Poklarja), Franci Dolenc iz Stare vasi (zapuščina Franca Dolenca), Marko Fičur iz Slavine (zapuščina Antona Fičurja), Meta Furlan iz Goč (zapuščina Jožefa Žgurja), Dušan Jakomin iz Trsta (zapuščina Ivana Cetina), Ciril Kobal iz Sermina (zapuščina Cirila in Metoda Kobala), Ivana Kocjančič iz Vanganela (zapuščina Ivana Jurjavčiča), Zarja Koliševska iz Ljubljane (zapuščina Milka Matičetovega), Slavko Koren iz Drežnice, Milojka Lednik z Livka (zapuščine Stanka Šturma, Stanka Hrasta, Ignaca Hrasta, Janka Medveda in Janka Perata), Maruška Lenarčič iz Kopra (zapuščina Viktorja Lenarčiča), Ana Merkelj iz Velikih Žabelj (zapuščina Rafaela Merklja), Darinka More iz Trzina (zapuščina Ivana Skoka), Marjan Pavletič iz Tolmina, Lojzka Rebec iz Parij (zapuščina Alojza Želeta), Ljubo Renko iz Ljubljane (zapuščina Darka Renka), Saša Rudolf iz Trsta (zapuščina Ivana Rudolfa), Dušan Sila iz Ilirske Bistrice (zapuščina Franca Sile), Dajana Simčič iz Nove Gorice (zapuščina Branka Čermelja), Franc Širca iz Predjame, Milan Širca iz Krajne vasi, Ljudmila Štavar iz Zagorja (zapuščina Antona Štavarja), Vojko Tavčar iz Dan pri Sežani (zapuščini Virgilija Tavčarja in Ivana Marušiča), Draga Tomažič iz Gornje Bitnje (zapuščina Edvina Tomažiča), Edvard Trobec iz Križa, Darko Urbančič iz Knežaka (zapuščina Ivana Smrdelja), Jože Vi-

čič iz Ilirske Bistrice, Jože Vodopivec iz Rakitnika, Ivana Žilavec iz Murske Sobote (zapuščina Vladimirja Murovca) in Adam Žvanut iz Orehovice (zapuščina Staneta Žvanuta).

Analiza fotografij je bila največkrat integrirana v zaključni del intervjujev s pričevalci, kajti fotografije so sprožilci spomina,⁵² za potek intervjuja pa je bilo pomembno, da se je pripovedovalčev spomin najprej sprožil spontano. Celotni zbirki osebnih zapuščin in ustnih virov zaokrožujeta izjemno dragocen vpogled v razumevanje italijanske vojaške službe v obdobju fašizma med »državljsko dolžnostjo« in ohranjanjem slovenske identitete, med sprejetostjo in raznarodovanjem, med čustvovanjem, med ekstremnimi okoliščinami geografsko pogojenih in vojnih razmer ter med skrajnimi možnostmi fizičnega in psihičnega preživetja. Tovrstni viri le spodbujajo k boljšemu razumevanju kompleksnih zgodovinskih obdobj, dogodkov in pojavov ter k zavedanju, da nas ustnozgodovinski viri spominjajo, da individualne izkušnje ustvarjajo zgodovino.⁵³

SOZVOČJE MED MUZEJSKIM DELOM, MEDIJI IN JAVNOSTJO

V želji po predstavljanju in diseminaciji tengerskega dela ter vključevanju pričevalcev v muzejske vsebine so nastajale analize in interpretacije zbranega gradiva. Med obsežnejšimi in izjemno plodnimi sta se izkazali sodelovanji z dvema medijskima hišama: z radijsko postajo Radio Ognjišče in s časopisno hišo Primorske novice. Na Radiu Ognjišče je leta 2007 nastala tedenska radijska oddaja Moja zgodba, ki se je posvečala predvsem zmolčanim temam slovenske polpre-

⁵¹ Na tem mestu gre zahvala vsem darovalcem gradiva in tistim, ki so posredovali gradivo v evidentiranje in muzeju zaupali njegovo preučitev. Zaradi številnosti tu niso posebej navedeni.

⁵² Freund in Thomson, *Oral History*, str. 3.

⁵³ Trškan, *Oral history sources*, str. 196.

AU COMITE INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE — GENEVE

REPLY - ANTWORT - RISPONSA

Urgent
Eilt
Urgente

Reserved for prisoners of war or civilian internees and their families without news for over three months.
Ausschliesslich für Kriegsgefangene oder Zivilinternierte und deren Familien bestimmt, die seit mehr als drei Monaten ohne direkte Nachrichten sind.
Riservato ai prigionieri di guerra od agli internati civili e loro famiglie privi di notizie da oltre tre mesi.

SENDER Name and Christian name in full *
ABSENDER Name und Vorname (voll ausgeschrieben) *
MITTENTE Cognome e nome (scritto in completo) *

Brecelj, Giuseppe Lapusc 36

Address
Anschrift
Indirizzo
Lapusc 36, P. Aidussino, Gorizia, Italia

RECEIVER Name and Christian name in full *
EMPFAENGER Name und Vorname (voll ausgeschrieben) *
DESTINATARIO Cognome e nome (scritto in completo) *

SOLDATO BRECELT 8W/1. 30433 M1. Comp 1 Co 3.

Address
Anschrift
Indirizzo
PRISONER OF WAR LORDSBURG NEW MEXICO U.S.A.

* For prisoners state rank, POW number and Camp.
* For civilian internees state internee number and Camp.
* Bei Gefangenen stets Angabe des Grades, der Nummer sowie des Lagers.
* Bei Zivilinternierten stets Angabe der Nummer und Name des Lagers.
* Per i prigionieri indicare il grado, il numero del prigioniero di guerra ed il Campo.
* Per gli internati civili indicare il numero dell'internato ed il Campo.

Message on back ! Mitteilung umseitig ! Messaggio a tergo !

Ena od zadnjih dopisnic Rdečega križa, ki jo je med drugo svetovno vojno v ujetniško taborišče v Lordsburg v ZDA od očeta prejel italijanski vojak in vojni ujetnik Jože Brecelj. Zaradi revolucionarnega nasilja so življenje izgubili njegov oče, dve sestri in brat (MNSZS, Zbirka osebnih zapuščin, dopisnico je podaril Jože Brecelj).

tekle zgodovine.⁵⁴ Prerasla je v prvi in največji spletni javno dostopni arhiv avdioposnetkov oddaj s pričevalci v državi, tudi z oddajami o pripadnikih italijanskih oboroženih sil slovenskega rodu v obdobju fašizma. V obdobju 2007–2023 jim je bilo posvečenih 40 oddaj, s skupnim delom Irene Uršič, radijskega voditelja Jožeta Bartolja in montažerja Boštjana Smoleta.⁵⁵

S podporo *Primorskih novic* sta nastala dva pomembna projekta.⁵⁶ Prvi z naslovom »Isto srce prinesite nazaj« je trajal od aprila do avgusta 2014. V tedenskih objavah je avtorica tega prispevka nagovarjala bralce k ohranjanju spominov, fotografij in drugega gradiva ter zaradi množičnega odziva obogatila muzejski zbirki ustnih virov in osebnih zapuščin.⁵⁷ Drugi projekt je trajal od

⁵⁴ Odgovorni urednik oddaje Moja zgodba je Jože Bartolj.

⁵⁵ Radio Ognjišče: Moja zgodba. https://avdio.ognjisce.si/cikel/moja_zgodba in https://audio.ognjisce.si/oddaje/Moja_zgodba. Objavljene oddaje: Karel Mejak (11. 4. 2007), Franc Tomšič (18. 4. 2007), S. K. (neimenovan – intervjuvanec je v radijsko objavo privolil, vendar z željo, da njegovo ime ostane anonimno) (9. 5. 2007), Milan Turk (18. 7. 2007), F. B. (neimenovan – intervjuvanec je v radijsko objavo privolil, vendar takrat še z željo, da njegovo ime ostane anonimno) (25. 7. 2007), Jože Čič in Leopold Žgavec (1. 8. 2007), Franc Fatur (2. 4. 2008), Jože Paljk (30. 4. 2008), Jože Knez (7. 5. 2008), Franc Rebec (8. 10. 2008), Francelj Frank (22. 10. 2008), Franc Česnik (29. 10. 2008), Slavko Silič (25. 5. 2013), Jože Brecelj (2. 7. 2013), Vladimir Murovec (30. 7. 2013), Marjan Pavletič (27. 8. 2013), Ciril Kobal (19. 11. 2013), Milan Širca (17. 12. 2013), Elio Šiligoj (25. 2. 2014), Mirko Gabrijelčič (29. 7. 2014), Bojan Bizjak (25. 11. 2014), Anton Sever (8. 3. 2015), Virgilij Tavčar (4. 9. 2015), Emil

Viler (14. 2. 2016), Anton Vidmar (28. 2. 2016), Franc Jerončič (10. 4. 2016), Teodor Čopi (25. 9. 2016), Miroslav Rijavec (5. 2. 2017), Ciril Bačar (19. 2. 2017), Žrtve (19. 4. 2017), Slavko Koren (1. 10. 2017), Pretrgane niti: Albin Žvab, Franc Dolenc, Ivan Jurjavčič in Franc Rebec (21. 10. 2018), Danilo Oražem (11. 11. 2018) in Bogomir Bizjak (14. 4. 2019). Leta 2022, ob 100-letnici prvih vpoklicev primorskih Slovencev v italijansko vojsko: Franc Smrdel (16. 10. 2022), Anton Cizara (20. 11. 2022), Jože Jazbec (11. 12. 2022) in Božič na fronti: Virgilij Tavčar, Franc Praček, Dušan Kozem in Bojan Bizjak (25. 12. 2022). Leta 2023 sta bili ustvarjeni dve oddaji: Rado Troha – spominski zapisi 1. del (10. 12. 2023) in Rado Troha – spominski zapisi 2. del (17. 12. 2023). Voditelj nekaterih oddaj je bil Alen Salihovič.

⁵⁶ Pobudnica je bila novinarka Jana Krebelj.

⁵⁷ Zaradi uspešnega projekta in odziva bralcev sta Primorske novice in Radio Koper avtorico nominirala za osebnost Primorske meseca avgusta 2014.

Pričevalci Jože Breclj (italijanski vojak in vojni ujetnik v ZDA), Bojan Bizjak (italijanski vojak in pripadnik pilotske šole RAF v Južni Afriki) ter Edvard Trobec (italijanski vojak in vojni ujetnik v Veliki Britaniji) na predavanju Irene Uršič o Slovencih v italijanskih oboroženih silah v obdobju fašizma v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, 29. 5. 2014 (foto: Sarah Požnenel; hrani: MNSZS).

novembra 2022 do februarja 2023 s tedenskimi objavami člankov, v katerih je avtorica s podporo Inštituta za novejšo zgodovino objavljala vsebine s sezname žrtev z željo po sodelovanju pri dopolnjevanju podatkov o mrtvih in pogrešanih Slovencih v italijanskih oboroženih silah med drugo svetovno vojno in v vojnem ujetništvu. Tudi ta projekt je z odzivom bralcev, njihovim posredovanjem informacij in ohranjenega gradiva, pokazal, kako nujno potrebno je v strokovne raziskave vključevati širšo javnost ter v tem primeru svoje in sorodnike žrtev. Vsi trije projekti so bili pobuda za vključevanje t. i. občanske znanosti.

Ob tem so v muzeju nastajali večji razstavniki in knjižni projekti, ki so deloma obravnavali tudi Slovence v italijanskih oboroženih silah: leta 2011 »Fašizem in Slovenci«, v letih 2013–2014 »Prekomorci«, leta 2015 »Pot domov« in leta 2018 »evolucija muzeja«. V letih 2017–2018 je bil izveden znanstveni simpozij in izšla je strokovna monografija »Ivan Rudolf«. V sodelovanju s sorodnimi ustanovami je bila obravnavana tema predstavljena tudi na razstavah »Pretrgane niti – tkanje spomina«⁵⁸

⁵⁸ Razstava je bila postavljena v Gorenjskem muzeju.

leta 2017 ter »Tank je bunker in grobnica« leta 2007.⁵⁹ Izšli so tudi znanstveni prispevki: »Dnevnik Milka Matičetovega 1942–1943«,⁶⁰ »Mrtvi in pogrešani Slovenci v italijanskih oboroženih silah in vojnem ujetništvu med drugo svetovno vojno: izpraševanja o virih, številu, imenih«⁶¹ / »Dead and missing Slovenes in the Italian armed forces and as prisoners of war during Second World War: questionnaires on sources, numbers, names«,⁶² »Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji – med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih« in številne druge objave. V tem času potekata študijska obravnava in razstavniki projekt z monografijo, ki bo prvič posvečen izključno Slovencem v italijanskih oboroženih silah v obdobju fašizma.

SKLEP

Mobilizacija primorskih Slovencev v italijanske oborožene sile v obdobju fašizma, ki je pome-

⁵⁹ Razstava je še vedno del stalne postavitve v Parku vojaške zgodovine v Pivki, avtorica je Irena Uršič.

⁶⁰ Uršič, Dnevnik Milka Matičetovega.

⁶¹ Uršič, Mrtvi in pogrešani.

⁶² Članek je izšel v italijanski znanstveni reviji *Nuova Antologia Militare* na povabilo Virgilia Illaria.

nila delovanje v oboroženih silah nacifašističnih režimov, je fante in može odtegnila z domače zemlje in jih razpršila na največja bojišča druge svetovne vojne. V obdobju Socialistične republike Slovenije so bile njihove vojaške poti med bolj ali manj prezrtimi temami. Šele v obdobju po osamosvojitvi Slovenije se je začelo krepiti zanimanje za njihovo obravnavo. Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije je ob izrazitem pomanjkanju gradiva s provenienco pripadnikov italijanskih oboroženih sil slovenskega rodu leta 2007 pričel z večletnim terenskim delom. Nastali sta zbirka ustnih virov z video- in avdioposnetki pričevanj sedemdesetih vpoklicanih in mobiliziranih ter šestindvajsetih nekdanjih pripadnikov posebnih bataljonov ter zbirka osebnih zapuščin z dragocenim dokumentarnim in predmetnim gradivom ter fotografijami. Muzej je z razstavnimi in knjižnimi projekti, radijskimi oddajami in objavami izsledkov raziskav v sodelovanju z Radiem Ognjišče in Primorskimi novicami izkušenske razsežnosti iztrgal pozabi ter jih vpel v nacionalno kulturno dediščino in v bolj poglobljeno razumevanje kompleksnih zgodovinskih dogodkov.

POJASNILO

Prispevek je nastal v okviru doktorskega študija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

MNSZS – Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije

Uradno poročilo šefa kulturnega odseka, Ljubljana, 8. II. 1943, fotokopija

Zbirka osebnih zapuščin

Zbirka ustnih virov

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper

PAK 349, Zbirka dokumentov prekomorskih brigad

SI PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

PANG 1014, Zbirka spominov in drugega dokumentarnega gradiva

OBJAVLJENI VIRI

Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana. Codici Penali Militari di Pace e di Guerra, Regio decreto 20 febbraio 1941, n. 303: <https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/penaleMilitare>.

LITERATURA

Bajc, Gorazd in Torkar, Blaž: *Ivan Rudolf in padalci*. Maribor: Vojaški muzej Slovenske vojske, Koper: Znanstvenoraziskovalno središče Univerze na Primorskem, 2009.

Bajc, Gorazd: *Iz nevidnega na plan*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije, 2002.

Berce, Franc: *Takrat so ravno cvetele marelice* (ur. Milan Čotar). Šempeter pri Gorici: samozaložba Milan Čotar, 2006.

Bobnar, Stane et al.: *Prekomorci*. Ljubljana: Osrednji odbor za proslavo prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot v NOVJ, 1965.

Čermelj, Branko in Perini, Sara: *Battaglioni speciali – kalvarija primorskih mladoletnikov v sliki in besedi*. Bilje: Studio Ro, Založništvo Humar, 2005.

Čibej, Nada in Uršič, Irena: (Ne)priznavanje pravic primorskim prekomorcem v komunistični Sloveniji. *Prekomorci* (ur. Irena Uršič). Koper: Pokrajinski arhiv Koper; Ljubljana: Muzej novejši zgodovine Slovenije, 2014, str. 165–167.

Fototeka – fotografska zapuščina XX. stoletja (ur. Kaja Širok et al.). Ljubljana: Muzej novejši zgodovine Slovenije, 2017.

Freund, Alexander in Thomson, Alistair: *Oral History and Photography* (ur. Alexander Freund in Alistair Thomson). New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Furlan, Antonella: *La civica collezione 'Diego de Henriquez' di Trieste*. Trieste: Rotary Club Trieste, Civici musei di storia ed arte, 1998.

Hitchcock, Graham in Hughes, David: *Research and the Teacher. A qualitative Introduction to School-based Research*. Second Edition. London, New York: RoutledgeFalmer, 2001.

Jevnikar, Ivo: »Moje življenje je kakor kaplja na veji...« Primorski padalec Lojze Sivec (I. del). *Mladika* 45, 2001, št. 3–4, str. 7–10.

Jevnikar, Ivo: »Ni mogoče pozabiti doma!« Padalec Milan Golob (I. del). *Mladika* 46, 2002, št. 1, str. 12–15.

Jevnikar, Ivo: »Vojne je konec!« Kako lep bo oni dan... (I. del). *Mladika* 45, 2001, št. 1, str. 7–9.

Jevnikar, Ivo: Pogrešani tržaški padalec (I.). *Mladika* 44, 2000, št. 5, str. 118–119.

Jevnikar, Ivo: Zadnja odprava – I. del. Tragična pot domoljuba Milana Boštjančiča. *Mladika* 41, 1997, št. 4, str. 74–78.

Kacin Wohinz, Milica: »Ob 'abesinski' vojni«. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, 1997, št. 2, str. 123–139.

Kavrečič, Petra: *Posebni bataljoni na Sardiniji* (diplomsko delo). Ljubljana: [P. Kavrečič], 2004.

Klun, Albert in Vilhar, Srečko: *Po poteh sardincev*. Koper: Osrednji odbor prekomorskih brigad; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

- Klun, Albert: *Domovina je ena*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.
- Klun, Albert: *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976.
- Kocbek, Edvard: *Listina. Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943*. Ljubljana: Slovenska matica, 1967.
- Kocbek, Edvard: *Osvobodilni spisi II.* (ur. Peter Kovačič Peršin). Ljubljana: Društvo 2000, 1993.
- Kocbek, Edvard: *Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.
- Kokalj Kočever, Monika: *Moja zgodba. Hitlerjeva dolga senca* (ur. Jože Dežman in Hanzi Filipič). Celovec: Mohorjeva založba, 2007, str. 249–260.
- Kosmač, Miha: *Upornišтво primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov v »posebnih bataljonih« od junija 1940 do 8. septembra 1943* (diplomsko delo). Koper: [M. Kosmač], 2010.
- Krebelj, Jana: *Slovenci in abesinska vojna: vojna v luči slovenskih časopisov Jutro in Slovenec* (diplomsko delo). Ljubljana: [J. Krebelj], 2004.
- Kutin Ivančič, Barbara: *Živa pripoved v zapisu: kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2011. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612543518>.
- Makuc, Dorica: *Sardinci*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2000.
- Marušič, Branko: O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah (1918–1941). *Gradivo. Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti* (ur. Matjaž Bizjak in Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2011, str. 335–349.
- Marušič, Branko: Slovenci v italijanski vojski v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. *Izvestje raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 2011, št. 8, str. 4–10.
- Mlakar, Boris: Gli Sloveni della Venezia Giulia e la guerra in Abissinia. *Tra Duce, Führer e Negus Alto Adige e la guerra d'Abissinia 1935–1941* (ur. Gerald Steinacher). Bolzano: Temi, 2008, str. 255–268.
- Orel, Urban: *Italijanski kolonializem in Slovenci kot vojaki in delavci v Italijanski vzhodni Afriki* (magistrsko delo). Ljubljana: [U. Orel], 2020.
- Osjak, Ljudmila: Odlikovanje. *Argo* 27, 1988, str. 29–32.
- Parovel, Katarina: *Druga abesinska vojna skozi prizmo slovenskega vojaka v italijanski vojski* (diplomsko delo). Koper: [K. Parovel], 2011.
- Perini, Sara: *Battaglioni speciali – Posebni bataljoni – Slav company, 1940–1945*. Opčine: Slovensko kulturno društvo Tabor, Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši, 2004.
- Pomladanske zarje: *zbirka slovenskih pesmi*. Vremski Britof: samozaložba D. Florjančič, 1945, 2016.
- Praček, Franc: *Dnevnik sardinca Franca*. Dolga Poljana: samozaložba, 2015.
- Ritchie, Donald A.: *Doing Oral History: A practical Guide*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Rožac Darovec, Vida: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae* 14, 2006, št. 2, str. 447–467.
- Sedmak, Drago: Mobilizacije v italijansko vojsko. *Primorska srečanja* 31, 2007 (izšlo julija 2009), št. 318–319, str. 41–64.
- Stanonik, Marija: *Slovenska pesem v tujem škornju od doma do puščavskega peska*. Trst: Mladika, 2014.
- Stanonik, Marija: Življenjska zgodba kot terapevtsko sredstvo in katarza. *Jezik in slovstvo* 53, 2008, št. 3–4, str. 173–181.
- Tavčar, Leopold: *Spomini slovenskega fanta, vojaka redne italijanske vojske in borca narodnoosvobodilnega boja*. Nova Gorica: samozaložba, 2010.
- Tavčar, Virgilij: *Povir z okolico v vrtincu vojne vihre 1935–1945*. Sežana: ALE, 2012.
- Tavčar, Virgilij: *Trideseta leta v Povirju in ...* Sežana: samozaložba, 2007.
- Tominšek Perovšek, Mateja: Josip Križaj (1911–1948). *Pot domov* (ur. Monika Kokalj Kočever in Marko Štepec). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2015, str. 49–50.
- Torkar, Anton: *Beg iz pekla. Vojni spomini*. Jesenice: samozaložba, 1987.
- Trampuž, Bruno: *Moj vojni dnevnik*. Križ pri Trstu: samozaložba, 2021.
- Trškan, Danijela: Oral history sources: Introduction to passive oral history. *Oral History Education: dialogue with the past* (ur. Danijela Trškan). Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO, str. 195–203.
- Uršič, Irena: Dead and missing Slovenes in the Italian armed forces and as prisoners of war during the Second World War: questionnaires on sources, numbers, names. *Nuova Antologia Militare* 2, 2021, fasc. 8, str. 271–290. DOI: [10.36158/97888929528989](https://doi.org/10.36158/97888929528989).
- Uršič, Irena: Dnevnik Milka Matičetovega 1942–1943. *Tra ricerca sul campo e studio a tavolino Contributi per i cento anni della nascita dell'accademico Milko Matičetov / Med terenom in kabinetom ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega* (ur. Marija Stanonik in Johannes Jacobus Steenwijk). Padova: Cleup, 2022, str. 199–226.
- Uršič, Irena: Ivan Rudolf v dediščini spominov in fotografij. *Ivan Rudolf, ob 120-letnici rojstva* (ur. Irena Uršič). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2018, str. 193–215.
- Uršič, Irena: Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji. Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih. *Kronika* 71, 2023, št. 3 (Iz zgodovine Ilirske Bistrice), str. 679–702. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.3.14>.

Uršič, Irena: Mrtvi in pogrešani Slovenci v italijanskih oboroženih silah in vojnem ujetništvu med drugo svetovno vojno: izpraševanja o virih, številu, imenih. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, 2021, št. 1, str. 86–101. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.61.1.04>

Uršič, Irena: Slovenci v italijanski kraljevi vojski (1922–1943). *Prekomorci* (ur. Irena Uršič). Koper: Pokrajinski arhiv Koper; Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Slovenije, 2014, str. 9–16.

Verginella, Marta: *Suha pašta, pesek in bombe: Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Znanstvenoraziskovalno središče Univerze na Primorskem, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.

Vidic, Jože: *Angleški obveščevalci – vohuni ali junaki*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.

Vogrinc, Janez: *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2008.

Zlate nitke časa (ur. Jožica Planinc). Divača: Občina, 1998.

Žganjar, Matija: Muzejske zbirke. *Muzej novejša zgodovine – Zbornik 1948–1998* (ur. Iztok Durjava et al.). Ljubljana: Muzej novejša zgodovine, 1998.

SPLETNI VIRI

Obrazi slovenskih pokrajin

Likar, Ivan: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/likar-ivan-socan/>.

Radio Ognjišče

Moja zgodba: https://audio.ognjisce.si/cikel/moja_zgodba in https://audio.ognjisce.si/oddaje/moja_zgodba.

RTV SLO

Pričevalci: Jože Pižent in Marijan Premrl: <https://365.rtv.slo.si/arhiv/pricevalci/174540411>.

Slovenska biografija

Brecelj, Marijan: »Ferjančič, Anton«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1008650/>.

Brecelj, Marijan: »Gruden, Albert«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1010720/>.

Holz, Eva: »Delpin, Rastislav«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007300/>.

Marušič, Branko: »Kodrič, Rudi«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1014710/>.

Marušič, Branko: »Kosovel, Ivan«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1014710/>.

Plahuta, Slavica: »Maslo, Karlo«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923430/>.

Plahuta, Slavica: »Premrl, Janko«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi942580/>.

SUMMARY

Discussions on Slovenian Men in the Italian Armed Forces during the Fascist Period: between ignoring and considering

In 1922–1943, the period that coincided with the Fascist regime in the Kingdom of Italy, able-bodied Slovenian men from the Littoral were as Italian citizens obligated to perform regular military service in the Italian army and in 1935–1943 mobilized for war. They were citizens of a state that was not their homeland, a state in which they formed a minority subject to forced Italianization by the Fascist regime, and a state whose army in 1941 also occupied part of Slovenian territory within the Kingdom of Yugoslavia. In this regard, Italian troops of Slovenian descent were soldiers of the coalition of the Axis Powers, of the 'occupying' army, an army that fought a war in Ethiopia in 1935–1936, an army that provided military support to General Franco in the Spanish Civil War in 1936–1939, an army that invaded Albania in 1939, and an army that engaged in the Second World War fighting in France, Greece, Yugoslavia, North Africa, Soviet Union, and in the Kingdom of Italy. Their military paths met different ends, most often in captivity or incorporation into other military formations. Their memory was obscured in the Socialist Republic of Slovenia under the communist rule and in the spirit of cultivating the so-called acquisitions of the Communist Revolution. Barring a few exceptions, Slovenian historiography and broader journalistic writing did not embark on discussing Italian soldiers of Slovenian descent until after Slovenia gained its independence. The National Museum of Contemporary History of Slovenia has since 2007 carried out field research and created two important collections of oral sources and personal estates which became the basis for exhibiting, publishing research findings, and producing radio broadcasts.